

УДК 911.3

Адамович З.М.

**ТЕОРІЯ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК
МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ**

Розглянуто ідейні витоки та теоретичний зміст теорії постіндустріального суспільства. Визначено роль інформації, знання та технологій у сучасному суспільстві та в економіці знань.

Ключові слова: постіндустріальне суспільство, економіці знань, інформації.

Рассмотрены идейные истоки и содержание теории постиндустриального общества. Определена роль информации, знание и технологий в современном обществе и в экономике знаний.

Ключевые слова: постиндустриальное общество, экономика знаний, информации.

This article presents the ideological sources and theoretical contents of the postindustrial society. The role of information, knowledge and technologies are specified in the modern society and knowledge economy.

Key words: postindustrial society, knowledge economy, information.

Постановка проблеми. На Заході широко визнана і розповсюджена теорія постіндустріального суспільства. Філософською базою для теорії постіндустріального суспільства служить філософія позитивізму. Наукова популярність та авторитет теорії постіндустріального суспільства, на думку вітчизняного вченого А. Чухна, обумовлені тим, що її розвиток відбувається природно, еволюційно, не допускаючи ідеологічного

протиборства, не кидаючи виклик жодному із напрямів західної суспільствознавчої традиції. Спираючись на закономірності розвитку продуктивних сил, технологічних способів виробництва, вона визначає стадії суспільного розвитку. Разом із тим теорія постіндустріального суспільства не обмежується технологічним детермінізмом, забезпечує широкий погляд на розвиток постіндустріального суспільства, перехід від суспільства матеріальної продукції до його сервізації, розкриває роль та значення інформації, науки та освіти, аналізує зміну співвідношення між матеріальним виробництвом і сферою послуг[5].

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи теорію постіндустріального суспільства, варто сказати, що власне сам термін «постіндустріальне суспільство» з'явився на початку ХХ ст. Проте тоді він використовувався не для позначення нової стадії суспільно-економічного розвитку, а для протиставлення індустріальному суспільству. Звичайно, витоки поняття «постіндустріальне суспільство» навряд чи можуть бути визначені з достатньою точністю. З великою ймовірністю можна стверджувати, що термін «постіндустріалізм» був введений в науковий обіг А. Кумарасвами, автором декількох робіт з доіндустріальному розвитку азіатських країн («Essays in Post-Industrialism: A Symposium of Prophecy Concerning the Future of Society», 1914). Згодом, з 1916 або 1917 р., він досить активно використовувався теоретиком англійського ліберального соціалізму А. Пенті, який навіть виносив його в заголовок своїх книг («Old Worlds for New: A Study of Post-Industrial State», 1917; «Post-Industrialism», 1922). Хоча найбільш поширеним є твердження про те, що термін «постіндустріальне суспільство» зі змістом, наближеним до сучасного, введений у науковий оборот у 1958 році Д. Пісменом. Він виніс його в назву своєї статті, завдяки чому вона стала справді історичною – «Leisure and work in Post-industrial Society» [2, 108].

Варто відмітити й те, що хоча саме поняття «постіндустріальне суспільство» народилося тільки в минулому столітті, однак його теорія має набагато глибше коріння. В сучасній науці виділилось два підходи до формування теорії постіндустріального суспільства. Одна група дослідників вважає, що ця теорія є втіленням довготривалої наукової традиції, яка бере свій початок ще в епоху Просвітництва [3, 10]. Саме в той період дослідники почали зосереджувати увагу не стільки на проблемах політичного устрою суспільства чи його духовної сфери, скільки на економічних аспектах життя суспільства і, зокрема, на проблемах технології виробництва.

Із розгортанням промислового перевороту, який відкрив індустріальну епоху, впровадження ідей часів Просвітництва набуває більш широкого характеру: розкривається сутність індустріалізму, значення індустріальної цивілізації, її зв'язок і відмінності стосовно попередніх епох. На перших етапах ідеологи індустріального суспільства вважали, що нова соціально-економічна система забезпечена від гострих класових суперечностей, притаманних попередньому суспільству.

Причому перевага нового суспільства вбачалася у відсутності класу, який би володів не лише землею як головним засобом виробництва, а частково й людьми. На зміну цьому класу прийшли промисловці, підприємці, люди, які організують виробництво, створюють продукт, що призначений для задоволення потреб людей. З огляду на це француз А. де Сен-Сімон обґрунтовував необхідність підтримки організації промисловості. І він одразу ж оцінив зростаючу роль технічних і наукових знань, їх активного нагромадження і використання в інтересах розвитку виробництва й суспільства загалом[5].

Однак розвиток постіндустріального суспільства та його економічної складової засвідчив, що обмежитися характеристикою технологічного способу виробництва вже неможливо, позаяк головними ресурсами суспільного прогресу все відчутніше стають інформація та знання. Другій підхід до формування концепції постіндустріального суспільства власне і зосереджується на виявленні причин того, чому знання, пройшовши певні етапи свого зростання, на постіндустріальній стадії розвитку людства відіграють таку величезну роль. Подальше поглиблене пізнання індустріальної системи дало змогу двом відомим представникам позитивізму в суспільних науках О. Конту та Дж.С. Міллю дійти висновку, що індустріальне суспільство не здатне подолати нерівності і що чимало людей постійно потерпатимуть від недостатнього забезпечення. Разом із тим вони підкреслювали, що причина цього явища полягає не у фізичних чи моральних вадах цих людей, а у недосконалому соціальному середовищі, притаманного тогочасному суспільству[5].

У другій половині ХІХ ст., спираючись на науковий доробок А. Де Сен-Сімона, О. Конта та Дж. С. Мілля, ряд філософів та соціологів зробили новий крок у використанні технологічної організації виробництва для визначення окремих історичних стадій розвитку цивілізації. "Нова історична школа", продовжуючи вивчення історичного процесу на основі виробництва та обміну благ, завершила створення концепції періодизації історії людського суспільства. Застосовані при цьому методологічні підходи і висновки відповідали природі постіндустріального суспільства. Поряд із періодизацією історичного процесу теорія постіндустріального суспільства містить і цілий ряд інших складових. А вже ще на зорі свого зародження в епоху Просвітництва була зроблена спроба прослідкувати залежність між етапами технологічного та господарського прогресу цивілізації і періодами еволюції людського розуму. На наступних етапах розвитку суспільства цей підхід був значно розширений: досліджувалася залежність між зростаючими технологічними факторами та змінами соціальної структури суспільства. Саме цей науковий напрям представлений у відомій праці Т. Веблена «Теорія ділового підприємства» («The Theory of Business Enterprise», 1904). Для постіндустріальної теорії значення концепції Т. Веблена полягає в тому, що вона дозволила значною мірою конкретизувати ідею стадій технологічного зростання, перевести її

на рівень розкриття закономірностей господарського розвитку залежно від соціальної та політичної систем тієї чи іншої країни.

В кінці 40-х рр. в працях англійського економіста К. Кларка («Економіка у 1960 році» 1942 р. та «Умови економічного прогресу» 1950 р.) та французького суспільствознавця Ж. Фурастьє («Велика надія ХХ ст.» 1949р.) були сформульовані основні методологічні принципи теорії постіндустріального суспільства – поділ всього суспільного виробництва на первинний (сільське господарство), вторинний (промисловість) та третинний (сфера послуг) сектори. Будь-яке господарство є «сумішшю» кожного з цих секторів у різних співвідношеннях. Секторний підхід значною мірою конкретизував методологічні засади постіндустріальної теорії. Виявилось, що перехід від одного технологічного способу виробництва до другого пов'язаний із глибокими структурними змінами в економіці, внаслідок чого для кожної стадії суспільного розвитку характерне домінування певного сектора: доіндустріальна – сільське господарство, індустріальна – промисловість, постіндустріальна – сфера послуг.

Кінець ХІХ ст. та першу половину ХХ ст. можна вважати періодом завершення формування передумов теорії постіндустріального суспільства. Отже, розгляд двох підходів при дослідженні процесів становлення індустріального суспільства показує, що хоча пізнання йшло різними шляхами, але в кінцевому підсумку розробки і висновки вчених доповнили один одного і забезпечили створення єдиної концепції становлення індустріального суспільства.

Теорія постіндустріалізму почала особливо активно формуватися у другій половині ХХ ст. Французький соціолог Р. Арон, а згодом і відомий американський вчений Д. Белл розробляють проблеми індустріальної цивілізації і дедалі глибше обґрунтовують, що саме технологічний прогрес, а не політичні і соціальні фактори, визначає розвиток суспільства. Тим самим був розкритий корінний методологічний принцип постіндустріалізму, що відкрило нові можливості розвитку цієї теорії. Представники різних напрямів та ідеологічних течій тією чи іншою мірою збагачують концепцію постіндустріального суспільства (Ростов В., Томінагі К., Турен А., Ріхта Р. та інші).

Становлення теорії постіндустріального суспільства в її сучасному вигляді пов'язано з вищезгаданим іменем професора соціології Гарвардського університету Д. Белла. У 1962 р. він написав довгу аналітичну доповідь «Постіндустріальне суспільство: гіпотетичний погляд на Сполучені Штати в 1985 р. і далі», яка якраз і стала першою роботою цілком присвяченою даній проблематиці. Після цього вчений видав дві великі статті у журналі «The Public Interest», а в 1973 р. – книжку «Прийдешнє постіндустріальне суспільство: досвід соціального прогнозування» («The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting») [2, 108-109].

Зрозуміло, що проблемним залишається і визначення періоду, протягом якого відбувся перехід до постіндустріального суспільства. Зазвичай вважається, що нові тенденції почали наростати після Другої Світової війни, хоча часто це відбувалося у формах, котрі надавали, як здавалось, можливість говорити про експансію індустріалізму. Якщо вважати критерієм розвиненість третинного сектору, то своєрідною критичною точкою виявляється середина 50-их рр., коли в США чисельність працівників сфери послуг перевищила чисельність зайнятих у матеріальному виробництві. Але лише наприкінці 70-х рр. сфера послуг стала переважаючою і з'явилися нові явища (прискорення НТП, швидка зміна структури зайнятості, становлення нового менталітету у значної частини населення), що стало підставою для висновку про виникнення та існування нового, постіндустріального суспільства. Між тим Д. Белл та його послідовники, уникаючи чіткого виділення якоїсь однієї ознаки, яка радикально відрізняє нове суспільство від попередніх, протиставляють постіндустріальне суспільство індустріальному та аграрному за трьома найважливішими напрямками: головним виробничим ресурсом, яким виявляється інформація, тоді як у доіндустріальному та аграрному суспільствах ними були, відповідно, сировина та енергія; характером виробничої діяльності, який кваліфікується як обробка на протигагу видобутку та виготовленню; і технологією, яка називається наукомісткою, у той час як дві попередні стадії характеризувались трудомісткою та капіталомісткою технологіями. У результаті виникає відоме формулювання про три суспільства, перше з яких являє собою взаємодію з природою, друге – взаємодію з перетвореною людиною природою, а постіндустріальне суспільство виступає в такому випадку як взаємодія між людьми[2, 111].

У 70-80-ті рр. виникло безліч теорій, у яких з одного боку, пропонувались інші визначення нового суспільства, що формувалось, які базувались на протистоянні його колишнім формам, а з іншого боку, робились спроби охарактеризувати новий тип суспільного устрою на основі виділення в ньому певних визначаючих рис. Проте, як не дивно, поряд із розвитком теорії власне постіндустріального суспільства, розкриттям відмінностей між західним суспільством 60-х років і новою технологічною цивілізацією, що виникає і швидко зростає, з'являється багато праць, у яких новий устрій, нове суспільство характеризується не за комплексними, а переважно за якимись частковими ознаками. У зв'язку з цим ряд авторів спробував виявити одну характерну рису нового суспільства. Найбільш відома з цих спроб пов'язана з введенням Ф. Махлупом і Т. Умесао поняття «інформаційне суспільство», що поклало початок теорії, розвинутої такими відомими авторами, як М. Порат, І. Масуда тощо. Варто відмітити, що і термін «економіка знань» вперше теж був використаний Фріцем Махлупом.

У 70-80-і рр. розгорнулися такі дослідження сучасного суспільства, як «knowledgeable society», «knowledge society» або «knowledge-value

society», що апелюють до тієї ролі, яку в новій соціальній структурі займають теоретичне знання та його прикладні форми. Якщо найважливішою економічною особливістю постіндустріального суспільства виявляється провідна роль виробництва послуг, то технологічною базою для подібної трансформації є якісно нова роль науки і теоретичного знання, яка склалася у розвинутих індустріальних країнах у післявоєнний період. Постіндустріальне суспільство нерідко ідентифікується із «суспільством знань»; з одинадцяти визначених Д. Беллом фундаментальних рис постіндустріального суспільства, п'ять безпосередньо пов'язані з прогресом науки, а три з них займають перші позиції в списку: центральна роль теоретичного знання, створення нової інтелектуальної технології та зростання класу носіїв знання.

Висновки. Отже, формування постіндустріальної теорії, з одного боку, відбувалося шляхом широких узагальнень, глибоких пошуків і ґрунтовного порівняльного аналізу (це було особливо характерно для 60-х і 70-х рр.). З другого боку, детально досліджувалися часткові питання постіндустріалізму (особливо у 80-ті рр.). Класики постіндустріалізму досить адекватно визначили роль інформації, знання та технологій у сучасному суспільстві та переконливо довели, що інформаційний та знаннєємний сектори господарства матимуть тенденцію до зростання, а роль в суспільстві працівників, зайнятих у знаннємістких галузях господарства, стійко зростатиме. Концепція економіки базованої на знаннях сформувалась в процесі аналітичного узагальнення закономірностей економічного розвитку світової спільноти за останні 15-20 років. Даний період характеризується безпрецедентним зростанням впливу науки та нових технологій на соціально-економічний розвиток усіх країн світу. Технології інформаційної революції, що обумовила сприйняття постіндустріального суспільства як інформаційного, посіли найбільш помітне місце у цих процесах, але не менш вражаючі успіхи мали також біотехнології, медицина, технології створення та поширення нових матеріалів, космонавтики, транспорту зв'язку тощо[4]. Економіка знань не тільки оперує знаннями і звичайно не заміщає ними реальне виробництво. Вона являє собою якісно нову систему їх використання та введення в практичне життя. Хоча перехід до такої системи, на думку деяких вчених, серед яких В.Л. Макаров, Ю.В. Яковець, тільки починається, вона виступає реальною альтернативою і вузько індустріальній, і сировинній економіці.

1. Белл Деніел Прихід постіндустріального суспільства //Сучасна зарубіжна соціальна філософія. - К., 1996. - С.194-251.

2. Економіка знань: виклики глобалізації та Україна. Під заг. ред. А.П. Гальчинського, С.В. Львовичкіна, В.П. Семиноженка. – 216 с.

3. Иноземцев В. Л. Перспективи постиндустриальной теории в меняющемся мире / В кн.: Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология. М.: Асадетіа, 1999.

4. Смаль В.В. Трансформація господарства постіндустріальних країн: наукові засади суспільно-географічного дослідження: Монографія – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2011. – 370 с.

5. Чухно А. Теорія постіндустріального суспільства як глобальна методологічна парадигма. - Економічний Часопис-XXI №11-12' 2001.